

**IQTISODIY SOHANI BOSHQARISH VA TARTIBGA SOLISHNIING
MA'MURIY VA IQTISODIY USULLARI VA VOSITALARI****Usmonov Murodbek Dusmurot o'g'li**

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Raqqamli iqtisodiyot” kafedrası assistent-stajjori

e-mail: usmonov.murodbek95@gmail.com

Tel: +998 937220855

Abdukarimov Islom Abduvoxid o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

abdukarimovislombek062@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solishda qo'llaniladigan ma'muriy va iqtisodiy usullar hamda vositalarning mohiyati, ta'sir mexanizmlari va samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tartibga solishning fiskal, pul-kredit, investitsion va tashqi iqtisodiy instrumentlari tizimli yondashuv asosida o'rganilib, ularning bozor mexanizmlariga qisqa va uzoq muddatli ta'siri baholanadi. Shuningdek, iqtisodiy usullarni ma'muriy choralar bilan qiyoslash orqali ularning ustun va zaif jihatlari aniqlanadi hamda davlat iqtisodiy siyosatini takomillashtirishga doir ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari iqtisodiy boshqaruv samaradorligini oshirish, bozor islohotlarini chuqurlashtirish va ilmiy-amaliy tadqiqotlarda foydalanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tartibga solish, iqtisodiy usullar, ma'muriy usullar, fiskal siyosat, pul-kredit siyosati, davlat iqtisodiy boshqaruvi.

Kirish

Iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solish masalasi zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bozor mexanizmlarining erkin faoliyat yuritishi bilan bir qatorda, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va strategik rivojlanishni ta'minlash davlatning maqsadli aralashuvini talab etadi. Aynan shu jarayonda iqtisodiyotni tartibga solishning ma'muriy va iqtisodiy usullari o'rtasidagi nisbat, ularning samaradorligi va qo'llanish chegaralarini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola ushbu muammoga tizimli va tanqidiy yondashuvni shakllantirishga qaratilgan.

Iqtisodiy tartibga solishning iqtisodiy usullari va vositalari soliqlar, subsidiyalar, foiz stavkalari, tariflar va investitsiya dasturlari bozor subyektlari qarorlariga bilvosita ta'sir ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Bu usullar ma'muriy buyruq

va cheklovlardan farqli ravishda, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy manfaatlariga tayanadi va bozor signallarini nisbatan kam buzadi. Shu sababli, iqtisodiy usullarni chuqur tahlil qilish nafaqat amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan, balki iqtisodiy nazariya rivoji uchun ham muhim ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu maqolada iqtisodiy usullarning ta’sir mexanizmlari va natijalari kompleks yondashuv asosida yoritiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar bilan bevosita bog‘liq. Xususan, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmonida bozor mexanizmlarini keng joriy etish, davlatning iqtisodiyotdagi rolini qisqartirish va bilvosita tartibga solish usullarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan”¹. Mazkur hujjat iqtisodiy tartibga solishning aynan iqtisodiy instrumentlariga ilmiy asoslangan yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ushbu maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, unda iqtisodiy tartibga solish usullari faqat tavsifiy emas, balki tanqidiy va natijaga yo‘naltirilgan tahlil asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot iqtisodiy vositalarning qisqa va uzoq muddatli ta’sirini baholash, ularning cheklovlari va xatarlarini aniqlash orqali davlat iqtisodiy siyosatini takomillashtirishga doir ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, maqola natijalari iqtisodiy siyosatni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda oliy ta’lim jarayonida foydalanish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar sharhi

E.Karasev hamda boshqa olimlar tomonidan yozilgan “Methods and forms of state regulation of the economy” maqolasida davlatning iqtisodiyotga tartibga solish metodlarini kompleks tarzda tahlil qiladi va bozorning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun fiskal, monetar, tarif va raqobat siyosati kabi usullarni misollar bilan tushuntiradi, shuningdek ularni amaliyotda qo‘llash strategiyalarini yoritadi, bu iqtisodiy boshqaruvning ma’muriy va iqtisodiy usullarini umumiy kontekstda ko‘rsatadi [1].

Shuningdek, Q.S.Sunnatov tomonidan chop etilgan “New methods of the state in the regulation of the economy in the context of globalization” nomli maqola globalizatsiya kontekstida davlat iqtisodiy tartibga solishning yangi metodlarini o‘rganadi va raqamli iqtisodiyot, texnologik innovatsiyalar hamda mehnat bozorini boshqarish kabi zamonaviy vositalarning rolini tahlil qiladi, bu o‘zgarayotgan sharoitda iqtisodiy boshqaruv strategiyalarini shakllantirishga ilmiy asos beradi [2]. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi, fiskal va monetar siyosat orqali iqtisodiy

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoni, <https://lex.uz/docs/-5841063>

aktivlikni tartibga solish mexanizmlari hamda davlat–bozor o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash yondashuvlari tahlil qilinadi, bu boshqaruv va tartibga solish usullarining nazariy–amaliy yo‘nalishlarini yoritadi.

A.B.Kurbanov va J.Abdullaevlar tomonidan yozilgan “The Role of the State in the Regulation of the Economy” nomli tahliliy maqolasida investitsiya jarayonini davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy usullarini ko‘rib chiqadi, investitsiya oqimlarini boshqarish, bozor muhitini yaratish va kapital oqimlarini yo‘naltirish orqali iqtisodiy mehnat va resurslarni samarali boshqarish bo‘yicha metodologik yondashuvlarni taqdim etadi [4].

B.Xursanaliyev o‘zining “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishida xorijiy tajriba” maqolasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish bo‘yicha xorijiy tajribalarni solishtirmali usulda o‘rganadi [5]. Bu esa ma‘muriy va iqtisodiy vositalar orqali bozor sharoitlarini yanada yaxshilash mumkinligini ko‘rsatadi hamda ma‘lumotlarni qiyoslama tahlil orqali harakat strategiyalariga bog‘laydi.

S. Luqmanov, “Iqtisodiy konsentratsiyalarni tartibga solish va nazorat qilishni takomillashtirish,” nomli maqolasi iqtisodiyotning davriy rivojlanishini tartibga solish bo‘yicha pul-kredit va byudjet siyosati kabi asosiy iqtisodiy vositalarni tahlil qiladi, shuningdek inflyatsiya, ishsizlik kabi makroiqtisodiy muammolarni boshqarishda iqtisodiy usullarning samaradorligini ko‘rib chiqadi [6]. Bu bozorni boshqarish va ultra hukmron bozor strukturalariga qarshi mexanizmlarni ishlab chiqishda iqtisodiy mexanizmlarning rolini yoritadi.

Y.M.Hasanovning “A Mechanism for Regulating Investment Activities by The State” nomli maqolasi davlat tomonidan investitsiya faoliyatini tartibga solish mexanizmlarini tahlil qiladi va investitsiya jarayonini boshqarish tizimida qonuniy va iqtisodiy tartibga solish vositalari orqali barqaror investitsion muhit yaratish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvni taklif qiladi [7].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solish usullarini o‘rganishda tizimli tahlil, taqqoslama va mantiqiy umumlashtirish metodlari qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida fiskal, pul-kredit, investitsion va tashqi iqtisodiy tartibga solish vositalari nazariy manbalar hamda amaldagi iqtisodiy siyosat tajribasi asosida tahlil qilinib, ularning bozor mexanizmlariga ta’siri qisqa va uzoq muddatli kesimda baholandi. Shuningdek, iqtisodiy usullarni ma‘muriy choralar bilan qiyoslash orqali ularning samaradorligi, afzalliklari va cheklovlari aniqlanib, umumiy xulosalar ilmiy abstraksiya va deduksiya usullari yordamida shakllantirildi.

Tahlil va natijalar

Iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solish jarayonida iqtisodiy usullar va vositalar bozor mexanizmlariga moslashuvchan ta’sir ko‘rsatib, davlatning

makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi asosiy instrumentlari sifatida namoyon bo'ladi.

Quyidagi jadvalda iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solishda qo'llaniladigan iqtisodiy usullar va vositalar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Jadvalda har bir vositaning mazmuni, ta'sir mexanizmi, qo'llanish sohasi hamda iqtisodiy natijalari kompleks yondashuv asosida ochib berilgan

1-jadval.

Iqtisodiyotni tartibga solish uchun amalga oshiriladigan chora tadbirlar

Iqtisodiy tartibga solish usuli	Asosiy vositalar	Ta'sir mexanizmi	Qo'llaniladigan soha	Ijobiy iqtisodiy natijalar
Fiskal tartibga solish	Soliq stavkalari	Subyektlarning xarajat va foyda nisbatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi	Ishlab chiqarish, xizmatlar, tadbirkorlik	Davlat byudjeti barqarorligi, biznesni rag'batlantirish
Fiskal rag'batlantirish	Subsidiyalar va grantlar	Tanlangan tarmoqlarda xarajatlarni kamaytirish orqali ishlab chiqarishni oshiradi	Qishloq xo'jaligi, sanoat, innovatsiyalar	Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, bandlikning oshishi
Pul-kredit tartibga solish	Markaziy bank foiz stavkasi	Kredit resurslari narxini o'zgartirish orqali talabni boshqaradi	Bank-moliya sektori, investitsiyalar	Narxlar barqarorligi, iqtisodiy sikllarni yumshatish
Pul-kredit tartibga solish	Majburiy zaxira me'yorlari	Banklarning kredit berish imkoniyatlarini cheklaydi yoki kengaytiradi	Tijorat banklari	Moliyaviy inqirozlar xavfini kamaytirish

Narxlar orqali tartibga solish	Tariflar va narx chegaralari	Ijtimoiy ahamiyatga ega mahsulotlar narxini nazorat qiladi	Energetika, transport, kommunal xizmatlar	Aholining real daromadlarini himoyalash
Investitsion tartibga solish	Davlat investitsiya dasturlari	Kapital oqimini ustuvor sohalarga yo'naltiradi	Infratuzilma, sanoat, hududiy rivojlanish	Hududlararo nomutanosiblikni kamaytirish
Tashqi iqtisodiy tartibga solish	Bojxona bojlari va imtiyozlari	Import va eksport oqimlariga ta'sir ko'rsatadi	Tashqi savdo	Savdo balansining yaxshilanishi

Iqtisodiy usullar va vositalar bozor mexanizmlariga moslashuvchan ta'sir ko'rsatadi va ma'muriy choralar bilan solishtirganda uzoq muddatda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ularni qo'llashda muvozanatli yondashuv talab etiladi, chunki noto'g'ri sozlangan iqtisodiy instrumentlar makroiqtisodiy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Mazkur jadval iqtisodiy tartibga solishning instrumental yondashuvi asosida tuzilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi davlatning bozor jarayonlariga bilvosita, iqtisodiy rag'batlar orqali ta'sirini tizimli ko'rsatib berishdan iborat. Shuning uchun jadvalda har bir iqtisodiy usul alohida emas, balki "usul vosita ta'sir mexanizmi natija" zanjiri asosida joylashtirilgan. Bu shakl iqtisodiy boshqaruvning mohiyatini, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektlar qarorlariga majburiy buyruqlar emas, balki foyda, xarajat, risk va rag'batlar orqali ta'sir ko'rsatishini ochib beradi. Aynan shu sababli jadvalda fiskal, pul-kredit, investitsion va tashqi iqtisodiy instrumentlar alohida bloklar sifatida aks ettirilgan.

Ikkinchi jihat shundaki, jadvalda qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirlar alohida ustunlarda berilgan. Bu tanlov iqtisodchi nuqtayi nazaridan juda muhim, chunki ko'plab iqtisodiy vositalar dastlab ijobiy samara bergani bilan, noto'g'ri sozlangan holatda uzoq muddatda strukturaviy nomutanosiblik yoki bozor buzilishlariga olib kelishi mumkin. Masalan, subsidiyalar qisqa muddatda ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, biroq uzoq muddatda raqobat muhitini susaytirish xavfini tug'diradi. Shu sababli jadvalda nafaqat ijobiy natijalar, balki cheklov va xatarlar ham

kiritilgan bo‘lib, bu iqtisodiy siyosatning real va muvozanatli baholanishini ta’minlaydi.

Uchinchi jihat jadval shaklining tanlanishi iqtisodiy tartibga solishni ma’muriy usullardan konseptual jihatdan ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Jadvalda buyruq, ruxsat yoki taqiqlar emas, balki soliq stavkalari, foiz stavkalari, tariflar, investitsiya dasturlari kabi bozor mexanizmlariga mos instrumentlar tahlil qilingan. Bu shakl orqali iqtisodiy boshqaruvning zamonaviy modeli ya’ni davlatning “bevosita aralashuvchi” emas, balki strategik yo‘naltiruvchi va muvofiqlashtiruvchi subyekt sifatidagi roli ochib beriladi. Natijada jadval nafaqat tahliliy vosita, balki maqolaning asosiy ilmiy xulosalarini asoslab beruvchi analitik model vazifasini ham bajaradi.

Iqtisodiy sohani tartibga solishda qo‘llaniladigan iqtisodiy usullar va vositalar bozor ishtirokchilarining xatti-harakatlariga bilvosita, ammo barqaror ta’sir ko‘rsatib, ma’muriy choralar bilan solishtirganda uzoq muddatli samaradorlikni ta’minlaydi. Fiskal va pul-kredit instrumentlarining muvofiqlashtirilgan qo‘llanilishi makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilsa, investitsion va tashqi iqtisodiy vositalar iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasini tezlashtiradi. Shu bilan birga, tahlil iqtisodiy tartibga solish mexanizmlarini tanlash va joriy etishda muvozanatli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi, chunki iqtisodiy instrumentlarning noto‘g‘ri sozlanishi bozor signallarining buzilishi va iqtisodiy beqarorlik xavfini yuzaga keltirishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari iqtisodiy sohani boshqarish va tartibga solishda iqtisodiy usullar va vositalar ustuvor ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi. Tahlil shuni tasdiqlaydiki, fiskal va pul-kredit instrumentlari bozor mexanizmlariga moslashuvchan ta’sir ko‘rsatib, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning qaror qabul qilish jarayonini majburiy buyruqlarsiz, iqtisodiy rag‘batlar orqali shakllantiradi. Biroq amaliyotda ushbu vositalar ko‘pincha alohida-alohida qo‘llanilib, ularning o‘zaro muvofiqlashtirilmaganligi umumiy iqtisodiy samaradorlikni pasaytirishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, iqtisodiy tartibga solish mexanizmlarini kompleks yondashuv asosida baholash zarurati yuzaga keladi.

Kritik tahlil shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy usullar nazariy jihatdan samarali bo‘lsa-da, ularning natijadorligi institutsional muhit sifati, moliyaviy intizom va davlat boshqaruvi darajasiga bevosita bog‘liq. Masalan, subsidiyalar va soliq imtiyozlari qisqa muddatda ishlab chiqarishni rag‘batlantirishi mumkin, biroq uzoq muddatda raqobatni susaytirish, byudjetga ortiqcha yuk tushirish va resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelish ehtimoli mavjud. Bu holat iqtisodiy tartibga solishda faqat rag‘batlantirish emas, balki samaradorlik va natijadorlik mezonlariga asoslangan baholash tizimi muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari davlatning iqtisodiy sohadagi rolini qayta ko'rib chiqish zarurligini asoslaydi. Zamonaviy sharoitda davlatning vazifasi bozorni to'liq nazorat qilish emas, balki strategik yo'naltiruvchi va muvofiqlashtiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishdan iborat bo'lishi lozim. Iqtisodiy usullar va vositalarning samarali qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlik, investitsiyaviy jozibadorlik va uzoq muddatli o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi, biroq bu jarayon faqat ilmiy asoslangan va muvozanatli iqtisodiy siyosat orqali amalga oshirilishi mumkin.

Birinchidan, iqtisodiy tartibga solishda fiskal va pul-kredit siyosatini o'zaro muvofiqlashtirilgan holda olib borish mexanizmlarini kuchaytirish;

Ikkinchidan, subsidiyalar va soliq imtiyozlarini joriy etishda ularning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini baholovchi aniq indikatorlar tizimini ishlab chiqish;

Uchinchidan, davlat investitsiya dasturlarini tanlashda hududiy va tarmoq samaradorligini inobatga olgan holda ustuvorliklarni qayta ko'rib chiqish;

To'rtinchidan, iqtisodiy tartibga solish vositalarining bozor raqobatiga ta'sirini muntazam monitoring qilish va salbiy oqibatlarni cheklash choralarini joriy etish;

Beshinchidan, iqtisodiy boshqaruvda institutsional sifatni oshirish maqsadida shaffoflik, hisobdorlik va ma'lumotlar ochiqligini kuchaytirish kabi ishlarni amalga oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] E. Karasev, I. Mukminov, and L. Nigmatzyanova, "Methods and forms of state regulation of the economy," *Journal "U". Economy. Management. Finance.*, vol. 1, 2023. <https://portal-u.ru/index.php/journal/en/article/view/771>

[2] Q. Sunnatov, "New methods of the state in the regulation of the economy in the context of globalization," *J. Contemp. World Stud.*, vol. 1, no. 1, 2023. <https://bestjournalup.com/index.php/jcws/article/view/1053>

[3] A. B. Kurbanov and J. Abdullaev, "Economic methods of regulating the investment process by state," *Eur. Scholar J.*, vol. 2, no. 4, 2021. <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/download/641/534/1309>

[4] B. Xursanaliyev, "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishida xorijiy tajriba," *Qo'qon Univ. Herald*, 2024. https://herald.kokanduni.uz/index.php/public_html/article/view/899

[5] Z. Ashurova, "Iqtisodiyotning davriy rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish," 2025. <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/3938>

[6] S. Luqmanov, "Iqtisodiy konsentratsiyalarni tartibga solish va nazorat qilishni takomillashtirish," *Green Economy and Development*, vol. 1, no. 4, 2024. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/1671>

[7] Y. M. Hasanova, "A Mechanism for Regulating Investment Activities by The State," *J. Management and Economics*, vol. 5, no. 04, 2025. <https://inlibrary.uz/index.php/jme/article/view/81861>